

ÉVFORDULÓK

Erdélyi János és a sárospataki szellemiség

A XX. századi kollégiumtörténetek az Erdélyi Jánosnak tulajdonított jelmondatot – „*Három fáklyám ég: hit, haza, emberiség*”¹ – úgy idézik, mint a pataki Kollégium mottóját, a pataki szellemiség tömör megfogalmazását. „*Akik fogalmazták, ebben foglalták össze az iskola múltját, benne látták az akkori jelenének értelmét és ezt vállalták feladatnak a jövőre nézve.*”² Ismeretes, hogy a Kollégium 300. évfordulójának ünnepségén került publikálásra és ennek szellemi atyja és egyik fő szervezője Erdélyi János volt.

A háromszázados ünnep 1831-ben lett volna időszzerű, de nem lehetett megtartani a kolerajárvány miatt, később pedig a forradalom és szabadságharc, majd pedig a megtorlás eseményei nem kedveztek a jubilálásnak. A gondolat 1858-ban merült fel ismét, de az intézményt fenntartó egyházkerület óvatosan visszakozott. Csak akkor dőlt el véglegesen, hogy lesz ünneplés, amikor az 1859. évi Kazinczy-megemlékezéssel Erdélyi János országos visszhangot és elismerést aratott. Egyházkerületi bizottság, kollégiumi és városi vezetés összefogva kezdett az – ugyancsak országos jelentőségűnek tervezett – megemlékezés előkészítéséhez.

A felbogozott város díszkapukat állított, az épületekre nemzeti, városi, kollégiumi, egyházi címerek és szimbólumok kerültek, melléjük pedig feliratok. Az említett jelmondat a Nagykollégium homlokzatán, központi helyet foglalt el, de nem ez volt az egyetlen. Mellette olvashatták a „*Hozd vissza Uram a mi foglyainkat!*” (Zsoltárok:126,4.), „*Féltétek Istent és néki adjatok dicsőséget!*” (Apokalipszis:14,7.) bibliai idézeteket. Az egyházközségnél a címer mellett az „*Énekeljétek az Úrnak, áldjátok az ő nevét, hirdessétek napról-napra az ő szabadítását!*” (Zsoltárok: 96,2.), a város egyéb épületein pedig: „*Éljen a magyar nemzet!*”, „*Éljen a magyar!*”, az izraelita hitközségen – mely a legnagyobb nemzeti színű lobogót csináltatta a Nagykollégium tetejére – „*Mi a jelszó? Egyetértés*” feliratot olvashatták. Másutt pedig a városban a „*Szeresd a hazát!*”, „*Hazádnak rendületlenül légy híve oh magyar!*”-jelmondatokat.³ Nem zárható ki az sem, hogy Erdélyinek több felirat megalkotásában is volt valamiféle szerepe.

Amit biztosan tudunk az az, hogy a háromszázados ünnep szervezése Erdélyi János koncepciójának megfelelően zajlott, tehát mindenképpen szava lehetett a Főiskola szimbólumainak és jelmondatainak kialakításában. Tény, hogy ő jegyzi le a történeteket és a jelmondatot feltűnő szakértelemmel ismerteti, mint akinek több köze van hozzá egy kívülállónál, de a szerzőségéről szemérmesen hallgat.⁴ „*...azzal, hogy a háromszázados ünnepélyen (1860) ezt a felhívást ragyogtatta a főiskola homlokzatára: Három fáklyám ég: hit, haza, emberiség – ő lett legfontosabb formába öntője annak, amit úgy hívnak, hogy pataki szellem*” – idézi T. Erdélyi Ilona⁵ Újszászy Kálmánt, aki az 1960-as évek közepén főgondnoki székfoglalójával citálta ugyanezt, a meglehetősen elszigetelt és elhanyagolt egyházi sajtón keresztül is, némileg felrúvva a jobbára békeszólamokhoz és vulgáris ateista propagandához szokott közvéleményt.

A jelmondat szerzőségét illetően talán a legfontosabb Erdélyi János „*Egy utazó naplójába*” című epigrammája, mely így hangzik:

„*Vándorbúval jössz s még; Isten karja vezetvén,
Három célra siess: hit, haza, emberiség.*”⁶

¹ Erdélyi János: A Sárospataki Református Főiskola háromszázados ünnepe. Sárospatak, 1860. 65. oлд.

² Újszászy Kálmán: „Három fáklyám ég...!” Egyházkerületi főgondnoki székfoglaló. In: Újszászy Kálmán emlékkönyv. Bp.–Sárospatak 1996. 175. oлд.

³ Erdélyi J. i. m. 64–66. oлд.

⁴ Ő jegyzi meg, hogy „két sorra tört rimes pentameter”-ről van szó. Uo.

⁵ T. Erdélyi Ilona: Újszászy Kálmánra emlékezve. In: Újszászy K. emlékkönyv. i. m. 574. oлд.

⁶ Erdélyi János összes költeményei. Piliscsaba, 2007. 224. sz. 173. oлд.

Ha tehát még más fogalmazta volna is a felhívást, mindenképpen Erdélyi szellemi hagyatékából merített. Számomra meggyőző ez az epigramma abban a tekintetben, hogy a jelmondat Erdélyi Jánostól származik. A fákllya a klasszikusoktól kezdve a felvilágosodás korán át napjainkig a világosítás szimbóluma, azé az szellemi viláosságé, melynek fényénél a hirdetett eszmét jobban érthetik azok, akikre ráragyog. A hit fákllyája a református Erdélyi Jánosnál hivatalból a Biblián, a Helvét Hitvalláson, Heidelbergi Kátén keresztül sugárzik. Ahogy ő mondja: „*A keresztyén időszak felderültével örökdő volt a hit, mely atyáinknál – mint mondani szerették – hegyeket indító nagyságban volt feltalálható. Ezen, mint aranyzálon függött a következő időszakok lelke folyvást, s amaz apró szabású skepsis, vagy tapasztalatiság, mely a tudományok tökéletesedésekor igen kicsi zugába volt szorítva Európának, nem vihette föl magát uralkodó elvvé, jámbor induló pontul szolgált az újkori bölcsészet fejlődésének.*”⁷

Van, aki szerint Erdélyi szövegeiben nem találunk személyes hitvallást.⁸ Ám ha áttekintjük liráját, a „*könyvbe zárt dalaiából*” éppúgy külön kötetet lehet összeállítani az imádságos, a zoltáros, a bibliás vallomásaiból, mint a hazaszeretetének verseiből. Egy pl.:

*A hit sugára / Világol életünk útára.
Amerre a fény elárad / Derülő színekkel,
Menjünk elé bátran, vidám léptekkel.
Ha szívünkben a hit világa ég,
Meggzelidül az örök semmiség. / Borzalma elszéled
A fényözön mellett; / S értvén a sír titkait,
Vígasztalónk a hit. / A hit!”⁹*

A haza fákllyájához Erdélyi esetében hozzátehetjük: „*Mint író lelkesült és lelkesített a család, a haza, az emberiség és a természet, a vallás és éleli nemes eszméiért és amiket ezekről írt, azokban költőnek bizonyult, áldozott a szép, igaz és jó eszményképeinek oltárain és ezeknek törvényeit alkalmazta is a gondolkodás és a művészet világában és amiket ez elvekben nemzetetének adott: ezekkel a művész, a bölcsész –nevet érdemlente ki.*” „*Fő eszméje neki is a haza volt*”¹⁰ – állapítja meg főkönyvtárnok utódja. Ennek bizonyosságai a következő lírai idézetek:

„*S ne lászson olly hazát, mint
Kedves magyar hazánk,
A messze elmenő nap,
S a nagy kerek világ.*” (Könyörgés)¹¹

„*Emlékezem nevedre, ah!
Szívem hazája, Hunnia.
Híven, ki rád emlékezem,
Mí vagy te, mélyen érezem.*” (Vándordal)¹³

„*Epedve gondolok
Túl e nagy ormokon
Mert ott virul nekem
A szívimáda hon.*” (Honvágy)¹²

„*Végzavával úgy hiszem
Megvígasztalandom,
Oh! e szó mindig velem:
Éljen a magyar hon!*” (Végzős)¹⁴

A hit, haza, emberiség fogalmai párosával szerepelnek már Kazinczy Ferenc korábbi nemzedékénél. Emberiség alatt általában embereket, társadalmat, emberi környezetet értenek. Kazinczy sokszor fejezi be így levelét: „*Élj szerencsésen, nagy és igaz fényű férjfiú, az emberiség és a haza nemesítésére.*”¹⁵ A kortárs Czuczor-Fogarasi szótárban ezt találjuk: „*emberiség – emberek öszvege. Az emberiség céljai éreny és boldogság.*”¹⁶

A hegeliánus Erdélyi jelmondat-fogalmazására lehetséges, hogy hatott a „*háromszorosan megháromszorozott hármasság egységében*” gondolkodó német bölcselő,¹⁷ aki szerint a vallás legmagasabb

⁷ Erdélyi János beköszöntő székfoglaló beszéde Sárospatakon. Kt.

⁸ Újszászy Kálmán: Erdélyi János reformátussága és egyházközeleti munkássága. In: Újszászy K. emlékkönyv. i. m. 425–432. old.

⁹ Erdélyi J. összes költeményei. i. m. 366. sz. 339 old.

¹⁰ Szimyei Gerzson: Erdélyi János emlékezete. In: Emléklapok Erdélyi János nagykaposi emléktáblájának leleplezése alkalmából. Sárospatak 1894. 26. és 10. old.

¹¹ Erdélyi J. összes költeményei, i. m. 3. sz. 9. old.

¹² Uo. 5. sz. 11. old.

¹³ Uo. 2. sz. 16. old.

¹⁴ Uo. 98. sz. 83. old.

¹⁵ Kazinczy Ferenc levelezése. No 1372.

¹⁶ Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. Pest 1864. 340–341. old.

¹⁷ Hegel Georg Wilhelm Friedrich, (Stuttgart 1770 – Berlin 1831)

foka a keresztyénség, s benne Isten úgy jelenik meg, mint abszolút szellem. A szellem három fejlődési formája – az isteni abszolút, az egyéni szubjektív és az egyetemes objektív – lehet akár a hit, haza, emberiség párhuzama.

Erdélyi filozófiája szerint a nemzet az emberiségben teljesedik ki, nemzetek nélkül nincs emberiség, emberiség nélkül nincs nemzet. Irodalmárként az „*emberiség-költészet*”-et hirdeti. Kritizálja a klasszikus eszmények idealizálót, a nyugati irodalom utánzóit, mert szerinte az ő útjaik nem vezethetnek az egyetemes emberhez. Elzárkózik az egységes világirodalom gondolatától, mert a nemzeti és történeti irodalmat pusztító kozmopolitizmust látja benne és bírálja az országonként belterjes, zárt irodalmat, ha annak értékei csupán egy szűk réteg számára fenntartott privilégiumok maradnak.¹⁸

Szerinte a népi-nemzeti irányzat az, amely leginkább megtalálhatja legsajátosabb, legeredetibb értékeivel a végső helyét az egyetemes emberi költészetben. Egy sajátos közösség hangján, de mégis az emberiség egészéhez szólhat. A magyar irodalom útja az, hogy a különös értékeivel, a legnagyobbak közvetítésével, fölemelkedjen az egyetemesig.

Programja az irodalmat a nemzeti polgárosodás eszközeként tekinti, s fejleszteni kívánja, hogy ennek az eszköznek az alkalmazása hatékonyabb legyen. Hirdeti: nemzeti művelődés körébe a nép egészét be kell vonni. Viszont felülemelkedik a nemzeti elfogultságon is és az egyetemes művelődés szempontjaira összpontosít.¹⁹

Az irodalomtörténet Erdélyi emberiség-igényét a kor legfontosabb elveként különbözteti meg és ki-fejtését az irodalmi népiesség első jelentős lépésének tartja. Erdélyi elmélete testet öltött és megvalósult Petőfi életművében, látványosan igazolva elgondolásának, eszméinek helyességét.

Összetartó erő és közösségi szellem, kuruckodás és nyitottság, népi kultúra és hazaszeretet részben családi örökség s a régióé. Kaposé, Ung vidékéé, de a pataki Kollégiumban váltak útravalóvá, és nemesedtek hivatástudattá Erdélyi János számára. Az úrfiak, valamint a tarisznyások és dárdások diáktársadalmában, a nemes ifjú és a szolgálóiak, a nevelő nagydiák és tanár kapcsolatrendszerében életre szóló tapasztalatok mutatták meg, nem egyszer keményen, hogy mennyit ér valójában az otthonról hozott származás, vagyon, vagy a tehetség és szorgalom, s mennyire fontos a „*közös fedél törvénye*”, az egymásrautaltság, az egymásért és közös ügyekért vállalt felelősség. Ennek a világnak a törvényei megvetik a kasztrendszer, a hamis emberi tekintély, az előjogok, az erkölcsi hitványosság, a szervilizmus minden formáját és képessé teszik arra a diáktársadalmat, hogy akár a lét-nemlélet határán is kockáztasson a jó ügyért, ha kell, szembe menetljen a hatalom intézkedéseivel, különös szolidaritással védje az övéit, az idegen hatásokat teljes mértékben integrálja, saját magára szabja, és időről-időre megújuljon a szabadság, a haladás és a sajátosan egyetemes küldetése jegyében.

Ennek a világnak a hiteles önjellemzése a tárgyalt jelmondat.²⁰ S ennek jegyében tette meg Erdélyi János a legtöbbet, amit tehetett²¹ azért, hogy kimozdítsa a Kollégiumot a sorvadásnak kiszolgáltatott állapotából és megnyíljon az út a tanszabadság, s amellett a főiskolai pénztár rendbetétele, a nyomda felállítás, a népiskolai könyvtár, új könyvtári rendszer bevezetése, új tanszékek, a tanítóképzés, a jogakadémia, a Sárospataki Füzetek indítása, a mozgalmasabb szervezeti, intézményi és irodalmi élet előtt. S a helyi, majd országos sikereket elérő tudós, szerkesztő, színházigazgató, tanár, könyvtárnok, író, költő, filozófus, esztéta, historikus, etnográfus, irodalomszervező, kritikus minden magyar kortársát megszólította, ha lehetett, öntudatra ébresztette, izlést formált, „*emberiségi – művészetet*” teremtett és tevékenysége közvetve egész népét segítette tovább a haladás és művelődés egyetemes értékei felé.

A 140 évvel ezelőtt elhunyt, a pataki szellemet nem csupán szavakba öntő, hanem életművével megtestesítő Erdélyi János alakja a pataki diák örök eszménye, egyben követendő példaképe a hit, a haza s az egyetemes emberi értékek mindenkori elkötelezettjeinek.

Kiss Endre József

¹⁸ A magyar irodalom története. 4. Szerk. Sötér István. Bp. 1965. 47–53. old.

¹⁹ T. Erdélyi Ilona: Erdélyi János. Bp. 1981. 145. old.

²⁰ Barcza József: A pataki szellem. Debrecen 1988.

²¹ Czine Mihály: Erdélyi János emlékezete. (Halálának 100. évfordulóján.) Irodalmi Szemle. 1968. 339–343. old.